

О. В. Левко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В ЕПІДЕЙКТИЧНИХ ПРОМОВАХ ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО, ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА ТА ІОАННА ЗЛАТОУСТА

У статті досліджено вербалізацію оцінки в епідейктичних промовах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, виділено мовні засоби вираження позитивної та негативної оцінки, проаналізовано семантику частково оцінних прикметників у промовах Трьох Святителів.

Ключові слова: оцінка, оцінне значення, частково оцінні прикметники, давньогрецька мова, епідейктична промова, грецька патристика, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст.

В статье исследована вербализация оценки в эпидейктических речах Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста, выделены языковые средства выражения позитивной и негативной оценки, проанализирована семантика частично оценочных прилагательных в речах Трех Святителей.

Ключевые слова: оценка, оценочное значение, частично оценочные прилагательные, древнегреческий язык, эпидейктическая речь, греческая патристика, Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст.

In the article the verbalization of assessment in the epideictic sermons of Basil the Great, Gregory the Theologian and John Chrysostom is investigated, the linguistic means of expression of positive and negative assessment are considered, the semantics of partially evaluative adjectives in the sermons of Three Holy Hierarchs is analyzed.

Key words: assessment, evaluative meaning, partially evaluative adjectives, Ancient Greek, epideictic sermon, Greek patristics, Basil the Great, Gregory the Theologian, John Chrysostom.

Епідейктичне красномовство виникло як жанр у V ст. до н. е. у творчості Горгія та Ісократів. Тисячолітня історія розвитку цього жанру знала періоди розквіту та занепаду. У IV ст. н.е. епідейктичне красномовство відроджується у творчості представників третьої софістики Лібанія, Гімерія та Фемістія і видатних авторів грецької патристики золоті добу Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста.

Ще в класичну добу уславлення героїв в урочистому красномовстві відбувалося шляхом створення у промові двох полюсів, і «від того, наскільки вдавалося оратору підвести об'єкт уславлення під певну категорію і розмістити його на одному з полюсів, залежала оцінка» [6, с. 67]. В основі методу уславлення в епідейктичному красномовстві лежить похвала за *ή ἀρετή* «доблесть», «добродієвість». Як зазначає А. Фонтана, *ή ἀρετή* в античні часи позначала цінність людської дії залежно від телеологічного принципу, який міг бути сократівською мудрістю, епікурейським задоволенням, стоїцизмом чи поведінкою, спрямованою на доступ до Граду Божого [4, с. 475]. Зміст концепту *ή ἀρετή* видозмінювався разом зі зміною телеологічного принципу. Якщо в класичну епоху концепт *ή ἀρετή* розумівся як етична норма полісу [6, с. 76], як досконалість, яка передбачала політичні та публічні чесноти, етичні та приватні чесноти [4, с. 476], то в патристичному дискурсі відбулася актуалізація сем світла, душевної краси та досконалості, моральних чеснот, досконалих рис вдачі [17, с. 225].

Герой епідейктичних промов Трьох Святителів постає як ідеальне втілення християнських цінностей, як архетипний образ святості [20, с. 18, 25-28]. В епідейктичному дискурсі переважають мовні засоби з оцінною семантикою, а не з дескриптивною, оскільки комунікативним завданням оратора в жанрі урочистої промови було не описати предмет уславлення, а дати йому оцінку з точки зору християнської аксіології, представити його в абсолютно позитивному світлі на оцінній шкалі. Епідейктичний християнський дискурс досліджувався у лінгвістиці в різних аспектах, зокрема, у працях Дж. Бортнеса [8], Н. Мак-Лінна [18], Д. Констана [16], А. Мередіта [19], В. Барруса [10], Т. Хагга [11], А. Брайтенбаха [9], Т. Орланді [21], Ж. Пуше [23], Й. Аліссандратоса [7], Дж. Скедроса [24] та М. Мітчелла [20], проте мовні засоби з оцінною семантикою, які відіграють першочергову роль у зображенні героя промови як ідеалу нової людини й архетипу християнської святості, недостатньо висвітлені у науковій літературі, що й зумовлює **актуальність** даної статті.

У сучасній лінгвістиці категорія оцінки досліджувалася у працях Н. Д. Арутюнової [1], О. М. Вольф [2; 3], Т. А. Космеди [5]. За визначенням Т. А. Космеди, «оцінка – це така думка про предмет, яка виражає його характеристику з огляду на категорії цінності» [5, с. 5]. Дослідниками виділяється абсолютна і порівняльна оцінка: у першому випадку йдеться про оцінювання об'єкта у термінах «добре/погано», а в другому – «краще/гірше» [3, с. 15]. Відзначається існування асиметрії у природних мовах між позитивною та негативною зонами «добре/погано» [3, с. 19]. Оцінні слова в зонах плюса та мінуса в багатьох випадках не утворюють антонімічних пар, зокрема, коли йдеться про загальну афективну оцінку [3, с. 20]. Також слід розрізняти загальнооцінні та частково оцінні мовні засоби [3, с. 28]. До першого виду належать слова типу *βγβιότ* «хороший», *κβκότ* «поганий», до другого – *μακάριος* «блаженний», *σοφός* «мудрий», *φοβερός* «страшний», *άνόσιος* «нечестивий» тощо. Крім експліцитних компонентів, оцінка у своїй структурі має також імпліцитні: шкалу оцінки та оцінний стереотип [3, с. 47].

Створюючи образ досконалої людини, Три Святителі вживають велику кількість прикметників з оцінним значенням, які підкреслюють внутрішній світ героя та його чесноти. Серед прикметників з позитивним частково оцінним значенням, властивих для усього християнського дискурсу, найбільш частотні у досліджуваних промовах наступні: *άγιος* «святий», *εὐσεβής* «благочестивий», *μακάριος* «блаженний», *δίκαιος* «праведний», *όσιος* «набожний», *ένδοξος* «преславний», *γενναίος* «відважний». Проте у кожного з авторів можна зустріти лише властиві йому мовні засоби з частково оцінною семантикою на позначення досконалих рис героя. Ак-

центуючи увагу на чеснотах героя, Григорій Богослов вживає такі прикметники з позитивним оцінним значенням: *μεγαλόψυχος* (Or. 24, 1 SC 284, 40; Or. 15, 3 PG 35, 916) «великодушний», *σοφός* (Or. 43, 16 SC 384, 154) «мудрий», *σώφρων κατὰ Θεόν* (Or. 43, 19 SC 384, 162) «розсудливий у Богові», *πρᾶος* (Or. 7, 3 SC 405, 186; Or. 21, 9 SC 270, 128) «сумирний», «лагідний», *συμπαθής* (Or. 21, 9 SC 270, 128) «співчутливий», *ἀποτρόπαιος* (Or. 21, 36 SC 270, 188) «той, хто відвертає нещастя», *θεοσεβής* (Or. 18, 33 PG 35, 1028) «набожний», *καρτέρικος* (Or. 18, 38 PG 35, 1036) «терпеливий». Герой як архетип християнської святості в епідейктичних промовах Іоанна Златоуста описується за допомогою позитивно маркованих частково оцінних прикметників: *σώφρων* (Ign. 2 PG 50, 589) «розсудливий», *σοφός* (Eust. 4 PG. 50, 604) «мудрий», *κόσμιος* (Ign. 2 PG 50, 589) «скромний», «невбиблагливий», *νηφάλιος* (Ign. 2 PG 50, 589) «тверезий», *ἐγκρατής* (Ign. 2 PG 50, 589) «стриманий», *πρόθυμος* (1 Mass. 2 PG 50, 620) «ревний», *καρτέρικος* (Aeg. 2 PG 50, 698) «терплячий».

Часто в епідейктичних промовах Василя Великого та Григорія Богослова внутрішній світ героя оцінюється за допомогою позитивно маркованих мовних засобів з частково оцінною семантикою, які формально виражені конструкцією прикметника з іменником у функції *Acc. relationis*, наприклад:

1) у промовах Василя Великого: *μέγας τὸ φρόνημα* (Gord. PG 31, 497) «великий розумом», *μέγας τὴν ψυχὴν* (Gord. PG 31, 497) «великий душею», *ἀπτόητος τὴν ψυχὴν* (Gord. PG 31, 497) «безстрашний душею», *ἀπτόητος τὴν καρδίαν* (Gord. PG 31, 500) «безстрашний серцем»;

2) у промовах Григорія Богослова: *γαλῆνος τὸ εἶδος* (Or. 7, 3 SC 405, 186) «спокійний виглядом», *θερμὸς τὸ πνεῦμα* (Or. 7, 3 SC 405, 186) «гарячий духом», *πολὺς τὸ φαινόμενον, πλουσιώτερος τὸ κρυπτόμενον* (Or. 7, 3 SC 405, 186) «великий видимими чеснотами, однак набагато багатший невидимими», *ἀνδρικός τὴν διάνοιαν* (Or. 7, 20 SC 405, 230) «мужній духом», «непохитний розумом», *καθαρὸς τὴν διάνοιαν* (Or. 15, 1 PG 35, 912) «чистий розумом», *πολιὸς τὴν σύνεσιν* (Or. 43, 23 SC 384, 172) «сивий розумом», *πολιὸς τὴν φρόνησιν* (Or. 15, 3 PG 35, 913) «сивий думкою», *ὑπέρλαμπρος τὴν δόξαν* (Or. 43, 63 SC 384, 264) «сяючий славою», *θαυμάσιος τὴν ἀρετὴν* (Or. 24, 16 SC 284, 76) «дивовижний добродетеллю», *τὴν ἀρετὴν ἀπρόσιτος* (Or. 21, 9 SC 270, 128) «недосяжний у добродетелі», *περιδέξιος τὴν ἀρετὴν* (Or. 25, 2 SC 284, 158) «вправний у добродетелі», *ἀγγελικός τὸ εἶδος, ἀγγελικότερος τὴν διάνοιαν* (Or. 21, 9 SC 270, 128) «схожий на ангела виглядом і ще більше схожий розумом», *ἡδὺς τὸν λόγον, ἡδίον τὸν τρόπον* (Or. 21, 9 SC 270, 128) «приємний у розмові і ще приємніший у манерах», *ἀπλοῦς τὸν τρόπον* (Or. 21, 36 SC 270, 188) «простий манерами», *πολυειδὴς τὴν κυβέρνησιν* (Or. 21, 36 SC 270, 188) «досвідчений (букв. багатоликий) в управлінні», *σοφός τὸν λόγον, σοφώτερος τὴν διάνοιαν* (Or. 21, 36 SC 270, 188) «мудрий у слові і ще мудріший розумом», *τὴν ψυχὴν συμπαθής* (Or. 18, 20 PG 35, 1008) «співчутливий душею», *τὴν χεῖρα δαυλιής* (Or. 18, 20 PG 35, 1008) «щедрий рукою».

Серед іменників, які виконують функцію *Acc. relationis* у наведеній вище конструкції, можна виділити декілька тематичних груп зі значенням: а) *τὸ πνεῦμα* «дух», *ἡ ψυχὴ* «душа»; б) *ἡ διάνοια* «розум», *ἡ φρόνησις* «думка»; в) *ἡ καρδία* «серце», *ἡ χεῖρ* «рука»; г) *ἡ ἀρετὴ* «добродетель»; д) *τὸ εἶδος* «вигляд», *ὁ τρόπος* «манери».

Як бачимо, позитивна оцінка героя відбувається з огляду на: 1) душевні чесноти у загальному сенсі; 2) розумові здібності; 3) співчуття та милосердне ставлення героя до інших людей (ключовими словами тут виступають соматичні лексеми *ἡ καρδία* «серце», *ἡ χεῖρ* «рука»), які вживаються у переносному значенні; 4) вдосконалення героя у добродетелі. Лише невелика частина лексикознає позначає зовнішній вигляд героя та його зовнішню поведінку, що властиво для християнського дискурсу з його зосередженням на внутрішньому світі людини.

Характерною особливістю вираження оцінки є можливість її інтенсифікації, яка відображає рух по оцінній шкалі [3, с. 45]. Інтенсифікація оцінки в епідейктичних промовах може бути виражена, зокрема, прикметниками в найвищому ступені порівняння. Так, герої промов Григорія Богослова часто репрезентуються як носії суперлативних ознак, наприклад: *ἄριστος* (Or. 43, 60 SC 384, 256) «найдосконаліший», *ἄριστος ἐξ ἀρίστων* (Or. 25, 3 SC 284, 162) «найдосконаліший серед найдосконаліших», *ἐξ εὐγενῶν εὐγενέστατος* (Or. 25, 3 SC 284, 162) «найблагородніший серед благородних», *μέγιστος* «найвеличнійший», *φίλτατος* (Or. 7, 21 SC 405, 236) «найлюбізніший», *φιλαδελφώτατος* «найбільш братолюбний» (Or. 7, 21 SC 405, 236), *ὑψηλότατος τῷ βίῳ, ταπεινότατος τῷ φρονήματι* (Or. 18, 23 PG 35, 1012) «найвищий життям, найбільш смиренний думкою», *καλλίστη* (Or. 8, 22 SC 405, 294) «найпрекрасніша», *καρτερικωτάτη γυναικῶν καὶ ἀνδρικωτάτη* (Or. 18, 11 PG 35, 997) «найбільш витривала і мужна серед жінок».

Описуючи природу Божества та невидимий світ, Григорій Богослов, як правило, використовує прикметники з *alpha privativum*, що властиво для апофатичного методу богослов'я, наприклад: *ἀπρόσιτος φύσις τῆς θεότητος* (Or. 43, 30 SC 384, 192) «недосяжна природа Божества», *ἄκτιστος φύσις* (Or. 43, 30 SC 384, 194) «нестворена природа». Часто герой епідейктичної промови оцінюється за допомогою прикметників з *alpha privativum*, отримуючи позитивну оцінку шляхом заперечення певної вади або властивості, притаманної звичайній людині, наприклад: *ἀπαθής* (Or. 43, 56 SC 384, 244) «безпристрасний», *ἄσαρκος* (Or. 43, 57 SC 384, 246; Or. 18, 35 PG 35, 1032) «безплотний», *ἀσώματος* (Or. 8, 13 SC 405, 272; Or. 15, 8 PG 35, 925) «безтілесний», *ἀναίμων* (Or. 18, 35 PG 35, 1032) «безкровний», *ἀόρητος* (Or. 7, 3 SC 405, 186; Or. 21, 9 SC 270, 128) «безгнівний», *ἄληπτος* (Or. 43, 24 SC 384, 178) «непереможний», «невловимий». Схожі мовні засоби вживає Василь Великий при описі душевних чеснот героя промови, зокрема, стверджує, що він *ἄκαμπτος* (Gord. PG 31, 504) «незламний», *ἀδάμαστος* (Gord. PG 31, 504) «непорушний», *πάση προσβολῇ πειραστηρίων ἀήττητος* (Gord. PG 31, 504) «несхитний під час натиску спокусу». Натомість Іоанн Златоуст в епідейктичному красномовстві для вираження позитивної оцінки вживає або складні прикметники з *alpha privativum*, зокрема, *ἀνεπίληπτος* (Ign. 2 PG 50, 589) «бездоганний», «невловимий», *ἀνέγκλιτος* (Ign. 2 PG 50, 589) «невинний», «не підвладний осуду», *ἄμαχος* (Ign. 2 PG 50, 589) «невойовничий», або конструкцію з заперечною часткою та прикметником з негативною семантикою, наприклад, описуючи св. Ігнатія, каже, що він *οὔτε αὐθαδής, οὔτε ὀργίλος, οὔτε πάρονος, οὔτε πλήκτης* (Ign. 2 PG 50, 589) «і не самозакоханий, і не дратівливий, і не п'яниця, і не нахаба».

Серед мовних засобів з негативною оцінною семантикою, за допомогою яких відбувається представлення антигероїв промов та їх внутрішнього світу з метою створення полярного фону, у промовах Василя Великого зустрічаються такі частково оцінні прикметники: *φοβερός* (Julit. PG 31, 237) «страшний», *δειλός* (Julit. PG 31, 256) «нищий», *ἀλαζών* (Quadr. PG 31, 513) «зарозумілий», *φθαρτός* (Quadr. PG 31, 517) «зіпсований», *βάρβαρος* (Quadr. PG 31, 513) «варварський», «дикий», *ἄθεος* (Quadr. PG 31, 509) «безбожний», *ἀσεβής* (Quadr. PG 31, 509) «нечестивий», *ἀνόσιος* (Gord. PG 31, 496) «нечестивий», *δυστηνός* (Mat. PG 31, 596) «жалюгідний», *πλεονεκτικός* (Julit. PG 31, 237) «жадібний», *βίαιος* (Julit. PG 31, 237) «насильницький». Григорій Богослов негативних героїв кваліфікує такими оцінними прикметниками зі знаком «-» на оцінній шкалі: *πονηρός* (Or. 7, 22 SC 405, 238) «злий», «поганій», *μοχθηρός* (Or. 7, 6 SC 405, 192) «негідний», «нищий», *δεινός* (Or. 7, 12 SC 405, 210) «жахливий», *ἀφόρητος* (Or. 7, 11 SC 405, 206) «нестерпний», *δυστυχής* «нешасний», «жалюгідний», *τοῦ ἐκείθεν πυρὸς ἄξιός* (Or. 7, 22 SC 405, 238) «гідний вічного вогню». Негативний герой в урочистому красномовстві Іоанна Златоуста постає як *μαρὸς* (Juv. 2 PG 50, 575) «мерзотний», *ὑπουλὸς καὶ πανοῦργος καὶ σοφὸς εἰς τὸ κατοποιῆσαι* (Juv. 3 PG 50, 575) «підступний, хитромудрий та вправний у лиходійстві». Григорій Богослов часто вживає складні прикметники для створення портрету героїв-антагоністів: *βαρνακάρδιος* (Or. 7, 22 SC 405, 236) «тяжкосердий», *μισοχριστότατος* (Or. 43, 30 SC 384, 192) «христоненависний», *χριστόμαχος* (Or. 43, 44 SC 384, 218; Or. 7, 11 SC 405, 206) «той, хто бореться проти Христа», *φιλοχρυσότατος* (Or. 43, 30 SC 384, 92) «той, хто любить золото понад усе», *φιλοσώματος* (Or. 24, 10 SC 284, 58) «той, хто любить тіло», *φιλήδονος* (Or. 24, 10 SC 284, 58) «той, хто любить насолоди». Конструкція прикметника з іменником у функції *Acc. relationis* дуже рідко зустрічається у Григорія Богослова для оцінки негативних героїв, проте інколи такі випадки трапляються, наприклад: *παχὸς τὴν διάνοιαν* (Or. 7, 22 SC 405, 236) «тугий розумом», *μὴ βαθὺς τὴν διάνοιαν* (Or. 21, 24 SC 270, 160) «не глибокий розумом».

Отже, в епідейктичних промовах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста поширені оцінні прикметники з позитивним частково оцінним значенням, які властиві для всіх творів патристичної доби, у яких йде мова про досягнення людиною святості. Прикметники *ἅγιος* «святий», *εὐσεβής* «благочестивий», *μακάριος* «блаженний», *δίκαιος* «праведний», *ὁσιος* «набожний» вживаються як необхідний атрибут підкреслення інакшості героя, його відмінності від усього гріховного, нечестивих людей та злих демонів. Велич героя посилюється інтенсифікацією позитивної оцінки, що вербалізується прикметниками у *gradus superlativus* або з *alpha privativum*. Вербалізація позитивної оцінки досконалих рис героя шляхом заперечення негативних властивостей суголосна апофатичному методу богослов'я. Більшість оцінних прикметників у досліджуваних промовах вказують на чесноти святих, довершеність їх внутрішнього світу та виконують функції портретів-мініатюр героїв як втілень християнської *ἡ ἀρετῆ* «добродетельності».

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Нина Давыдовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо» / Е. М. Вольф // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 98-106.
3. Вольф. Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. Європейський словник філософії : Лексикон неперекладностей. Том перший. – К. : Дух і Літера, 2009. – 576 с.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 32 с.
6. Миллер Т. А. От поэзии к прозе (Риторическая проза Горгия и Исократ) / Т. А. Миллер // Античная поэтика : Риторическая теория и литературная практика. – М. : Наука, 1991. – С. 60-105.
7. Alissandratos J. The structure of the funeral oration in John Chrysostom's «Eulogy of Meletius» / J. Alissandratos // Byzantine Studies. – 1980. – № 7. – P. 182-198.
8. Bortnes J. Eros transformed : Same-sex Love and Divine Desire. Reflections on the Erotic Vocabulary in St. Gregory of Nazianzus's Speech on St. Basil the Great / J. Bortnes // Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity / ed. T. Hagg, P. Rousseau and C. Hogel. – Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 2000. – P. 180-193.
9. Breitenbach A. Athens and Strategic Autobiography in Basil of Caesarea and Gregory of Nazianzus / A. Breitenbach // Studia Patristica : Papers presented at the 14-th International Conference on Patristic Studies (Oxford, 2003). Vol. XLI / ed. F. Young, M. Edwards and P. Parvis. – Leuven, Paris, Dudley : Peeters Press, 2006. – P. 293-299.
10. Burrus V. Life after Death : The Martyrdom of Gorgonia and the Birth of Female Hagiography / V. Burrus // Gregory of Nazianzus : Images and Reflections / ed. J. Bortnes and T. Hagg. – Copenhagen : Museum Tusculanum Press, 2006. – P. 153-170.
11. Hagg. T. Playing with Expectations : Gregory's Funeral Orations on his Brother, Sister and Father / T. Hagg // Gregory of Nazianzus : Images and Reflections / ed. J. Bortnes and T. Hagg. – Copenhagen : Museum Tusculanum Press, 2006. – P. 133-152.
12. Gregoire de Nazianze. Discours 6-12 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M.-A. Calvet-Sebasti]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1995. – 432 p. – (Sources Chretiennes ; № 405).
13. Gregoire de Nazianze. Discours 20-23 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1980. – 325 p. – (Sources Chretiennes ; № 270).

14. Gregoire de Nazianze. Discours 24-26 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1983. – 314 p. – (Sources Chretiennes ; № 284).
15. Gregoire de Nazianze. Discours 42-43 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1992. – 336 p. – (Sources Chretiennes ; № 384).
16. Konstan D. How to Praise a Friend. St. Gregory of Nazianzus's Funeral Oration for St. Basil the Great // Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity / ed. T. Hagg, P. Rousseau and C. Hogel. – Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 2000. – P. 160-179.
17. Lampe G. W. H. A Greek Patristic Lexicon / G. W. H. Lampe. – Oxford : Clarendon Press, 1961. – 1568 p.
18. McLynn N. Gregory Nazianzen's Basil : The Literary Construction of a Christian Friendship / N. McLynn // Studia Patristica : Papers presented at the 13-th International Conference on Patristic Studies (Oxford, 1999). Vol. XXXVII / ed. M. F. Wiles and E. J. Yarnold. – Leuven : Peeters Press, 2001. – P. 178-193.
19. Meredith A. Gregory of Nazianzus and Gregory of Nyssa on Basil / A. Meredith // Studia Patristica : Papers presented at the 12-th International Conference on Patristic Studies (Oxford, 1995). Vol. XXXII / ed. E. A. Livingstone. – Leuven : Peeters Press, 1997. – P. 163-169.
20. Mitchell M. M. The Archetypal Image : John Chrysostom's Portraits of Paul / M. M. Mitchell // Journal of Religion – 1995. – № 75. – P.15-43.
21. Orlandi T. La traduzione copta dell'Encomio di Atanasio di Gregorio Nazianzeno / T. Orlandi // Le Muséon : Revue d'Études Orientales. – 1970. – Vol. 83. – 351-366.
22. Patrologiae Cursus Completus. Series Graecae / ed. J. P. Migne. – Paris, Turnholt : Migne et Typographi Brepols, 1850-1887. – Vol. 31, 35, 50.
23. Pouchet J. R. Athanase d'Alexandria, modèle de l'évêque selon Grégoire de Nazianze, discours 21 / J. R. Pouchet // Vescovi e pastori in epoca teodosiana. – Roma : Institutum Patristicum Augustinianum, 1997. – Vol. II. – P. 347-357. – (Studia Ephemeridis Augustinianum; № 58).
24. Skedros J. C. The Cappadocian Fathers on the Veneration of Martyrs / J. C. Skedros // Studia Patristica : Papers presented at the 13-th International Conference on Patristic Studies (Oxford, 1999). Vol. XXXVII / ed. M. F. Wiles and E. J. Yarnold. – Leuven : Peeters Press, 2001. – P. 294-300.